

Viață duhovnicească și cercetare teologică

**Lucrările sesiunii de comunicări științifice
a Școlii Doctorale de Teologie „Sf. Nicodim” din Craiova (05.10.2017)**

Pr. Conf. Dr. Picu Ocoleanu; Pr. Conf. Dr. Constantin Băjău (editori)

Volum tipărit cu binecuvântarea IPS Dr. Irineu,
Arhiepiscopul Craiovei și Mitropolitul Olteniei

Editura Mitropolia Olteniei
Craiova, 2018

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Viață duhovnicească și cercetare teologică : lucrările sesiunii de comunicări științifice a Școlii Doctorale de Teologie "Sf. Nicodim" din Craiova : (05.10.2017) / coord.: prof. conf. dr. Picu Ocoleanu, pr. conf. dr. Constantin Băjău. - Craiova : Editura Mitropolia Olteniei, 2018
ISBN 978-606-731-054-2

I. Ocoleanu, Picu (coord.)

II. Băjău, Constantin (coord.)

III. Școala Doctorală de Teologie "Sf. Nicodim". Sesiune de comunicări științifice (2018 ; Craiova)

Prefață

Specificul teologiei ortodoxe constă în faptul împletirii cercetării științifice și a reflecției teologice cu viața duhovnicească după modelul teologisirii Sfinților Părinți, astfel încât cunoașterea celor sfinte să nu se articuleze arid, despărțită de trăirea spirituală, iar experiența duhovnicească să nu rățăcească fără lumina învățaturii de credință riguros expuse. De altfel, Sfinții Părinți înșiși nu au făcut altceva decât să continue, pe de o parte, tradiția biblică ce face distincție în mod constant între proorocii adevărați, care unesc propovăduirea cu un *modus vivendi* în acord cu aceasta, și cei falși, care disociază doctrina de modul de viață, iar, pe de altă parte, tradiția filosofică greacă, atentă să sancționeze orice derapaj de la idealul continuității depline dintre metafizică și etică sau, cu alte cuvinte, dintre înțelepciunea contemplativă și cea practică.

Dacă au existat perioade istorice în care școlile teologice ortodoxe au urmat mult prea îndeaproape unor modele riguroase din punct de vedere didactic și pedagogic, dar străine de duhul Ortodoxiei, mari personalități ale învățământului teologic au corijat atent aceste tendințe pseudomorfoase, insistând asupra imperativului de a nu separa reflecția teologică de trăirea duhovnicească. Este cazul unor mari profesori de teologie precum Nichifor Crainic și Dumitru Stăniloae, la noi, sau Georges Florovsky și Alexander Schmemmann în emigrația rusă. Pe coordonatele trasate de aceste mari personalități ale teologiei ortodoxe contemporane, precum și de altele ca ele, se străduiește să evolueze și învățământul teologic românesc de azi și, în particular, Școala Doctorală de Teologie „Sf. Nicodim” din Craiova, cea mai înaltă instituție de învățământ teologic din Mitropolia Olteniei, înființată în urmă cu zece ani, prin strădaniile și purtarea de grijă a Înaltpreasfințitului Prof. Dr. Irineu Popa, Arhiepiscopul Craiovei și Mitropolitul Olteniei.

În acest peisaj se încadrează și prezentul volum care adună contribuțiile științifice ale doctoranzilor Școlii Doctorale de Teologie craiovene prezentate cu ocazia desfășurării sesiunii de comunicări științifice organizate în data de 5 octombrie 2017. Cartea este structurată în două mari părți: I. *Dogmă și ethos în scrierile Sfinților Părinți și ale gânditorilor religioși moderni* și II. *Misiunea Bisericii în ziua de azi*.

Partea întâi cuprinde studii dedicate unor probleme dogmatice și morale abordate de către Sf. Părinți, începând cu apologetii creștini și continuând până în perioada convențional numită «postpatristică» de către istoriografia bisericească. Sunt abordate astfel problema libertății omului în Sf. Scriptură și la apologetii greci (pr. Al. Cotaraci), învățătura despre persoană și natură în gândirea Sf. Părinți capadocieni (pr. Matei Cătălin-

Andrei), sensul liturgic al iertării în tâlcuirea Sf. Maxim Mărturisitorul a rugăciunii domnești (la Rugăciunea Domnească) (pr. Ionuț Rancea), învățătura despre moarte la Sfinții Părinți din sec. IV-VII (pr. Mihail Florin-Sabin) și personalitatea teologică a Sf. Simeon Metafrastul (pr. Constantin Mladin). De asemenea, partea întâi a cărții cuprinde studii dedicate spiritualității monahismului atonit (textul pr. Corneliu Dogaru despre stadiul cercetării istoriei și spiritualității atonite și cel al d-lui Doru Marcu cu privire la respingerea sinoadelor unioniste de la Lyon [1274] și Ferrara-Florența [1438-39] în Sfântul Munte), dar și extravagantei gândiri religios-morale a gânditorului rus Nikolai Feodorovici Feodorov ca precursor al eticii economice și al bioeticii de azi.

Cea de a doua parte a prezentului volum este dedicată unor probleme actuale cu care se confruntă misiunea Bisericii în ziua de azi precum migrația (studiile pr. Iliescu Florin și pr. Munteanu Ion Narcis) și inculturația romilor (pr. Grozoiu Marian), dar și unor teme clasice de misiologie, cum sunt rolul preotului și al parohiei în misiunea creștină (pr. Vodoiu Minel) și relația dintre fenomenul religios și conștiința umană (pr. Nincu Mircea).

În mod firesc eterogene din punct de vedere tematic dată fiind diversitatea preocupărilor doctoranzilor noștri, studiile elaborate de aceștia sub îndrumarea profesorilor coordonatori de la Școala Doctorală de Teologie „Sf. Nicodim” din Craiova și adunate în acest volum se întâlnesc în relevanța lor duhovnicească și în încercarea de a aborda și de a da răspunsuri unor probleme actuale ale vieții bisericești. Multe dintre aceste texte sunt studii de debut, reprezentând primele roade ale cercetării teologice a(le) doctoranzilor noștri. Ele marchează un început care merită salutat și care nădăjduim că va evolua în viitor într-o profundă explorare teologică.

Editorii

RECEPTAREA SINOADELOR DE UNIRE DE LA LYON (1274) ȘI DE LA FERRARA-FLORENȚA (1438- 1439) ÎN MUNTELE ATHOS

Drd. DORU MARCU²⁴⁰

Cuvinte cheie: *receptare, Lyon, Ferrara-Florența, Muntele Athos, Mihail al VIII-la Paleologul, Ioan al VIII-lea Paleologul.*

Keywords: *reception, Lyon, Ferrara-Florence, Mount Athos, Michael VIII Palaeologus, John VIII Palaeologus.*

Abstract: *The Reception of the Union Synods from Lyon (1274) and Ferrara-Florence (1438-1439) in Mount Athos. This historical article explores two important events from the life of the Orthodox and Catholic Churches. After a brief introduction into the topic, I will give a clear map of what meant the Synod of Lyon from a historical and theological perspective and the consequences in Mount Athos of this union. In the second part, I will present, in a critical way, the palamite movement in connection with the Synod from Ferrara and Florence and also the reaction of the monks of Mount Athos. This academic journey will be ended up with a few general conclusions.*

Introducere

Taina Întrupării Cuvântului lui Dumnezeu rămâne prin definiție o taină, adică o realitate care poate fi explicată rațional doar în parte. Dacă totul ar fi explicabil nu ar mai fi numit taină, ori credința creștină depășește realitatea văzută și acceptă o realitate mult mai adâncă dincolo de aceasta. De fapt, cum ar fi posibil să explici (pseudo)rațiunii omenești că Dumnezeu Își trimite Fiul născut din veșnicie să primească trup omenesc și să Își dea viața pentru oameni și pentru a lor mântuire, dacă nu prin credință?

În teologia ortodoxă, deși vorbim despre cele 7 Taine ale Bisericii, totuși, înainte de aceasta, ar fi mult mai corect să vorbim despre Biserică în sine ca Taină. Ori această înțelegere o găsim la unii Sfinți Părinți, care consideră că Biserica reprezintă a treia mare Taină a lumii, alături de Taina

²⁴⁰ Doctorand în cadrul Școlii Doctorale „Sfântul Nicodim” din Craiova, la disciplina Misiologie și Ecumenism, îndrumător: Arhid. Conf. Univ. Dr. Gelu Călina. Prezentul studiu a fost redactat în cadrul cursurilor la disciplina Teologie Morală, sub coordonarea Pr. Conf. Dr. Picu Ocoleanu.

creației și Taina Întrupării Fiului lui Dumnezeu în Persoana lui Iisus Hristos, Domn și Mântuitor al lumii.

Dacă fundamentul Bisericii este Fiul lui Dumnezeu Cel întrupat²⁴¹, putem spune că aceste Taine, a Întrupării și a Bisericii, se află într-o legătură indisolubilă. Atunci când vorbești despre Biserică, vorbești despre Hristos, dar și dacă vorbești despre Hristos, nu poți înlătura Biserica²⁴². Așa cum a afirmat marele teolog rus, Georges Florovsky, în înțelegerea ortodoxă Biserica este Hristos.

În istoria Bisericii Ortodoxe de Răsărit²⁴³ se cunosc multe evenimente care au dus, din nefericire, la anumite schisme, sau chiar dezbinări iremediabile. Percepția noastră modernă și chiar post-modernă despre aceste momente istorice poartă însă o mare doză de nepăsare. Rămâne un lucru dovedit că în măsura în care ești mai departe temporal de un eveniment neplăcut, omul are tendința (ne)firească de a-l relativiza sau de a-l da chiar uitării. Ceea ce vreau să spun este faptul că astăzi nu mai trăim realitatea dezbinării Bisericii ca ceva în dezacord cu unitatea dorită de Hristos și de ceea ce s-a dorit în Biserica primară, ci considerăm că e normal să vorbim despre Biserica Ortodoxă, acceptând și alte biserici precum cea romano-catolică, cea protestantă etc. și fără a încerca, într-o formă sau alta, să risipim neînțelegerile teologice și ne-teologice care se află între noi.

Evenimentul mult așteptat al anului 2016 pentru viața Bisericii Ortodoxe l-a reprezentat întrunirea Sfântului și Marelui Sinod, eveniment care s-a lăsat așteptat de mai bine de o jumătate de secol, având în vedere că propunerea inițială a fost făcută în 1961, deja cu prima Conferință Ortodoxă de la Rhodos. Printre temele discutate la Sinodul din Creta s-a găsit și cea a dialogului ecumenic, concretizată în documentul *Relațiile Bisericii Ortodoxe cu ansamblul lumii creștine*²⁴⁴.

Având în vedere că au existat anumite reacții negative după sinodul sus-amintit, venite mai ales din lumea monahală, dar și din dorința de a cunoaște parte din dialogul Bisericii Ortodoxe cu Biserica Romano-

²⁴¹ Expresia „fundamentul Bisericii - Fiul lui Dumnezeu cel întrupat” aparține Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, în lucrarea *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, ediția a IV-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010, p. 218.

²⁴² Pr. Prof. Dr. ION BRIA, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, vol. I, Editura Andreiana, Sibiu, 2009, pp. 310-311.

²⁴³ A se vedea partea *Introducere. Cine sunt ortodocșii răsăriteni?*, din lucrarea semnată de către Pr. ANDREW LOUTH, *Introducere în Teologia Ortodoxă*, traducere din limba engleză de Dragoș Mîrșanu, Editura Doxologia, Iași, 2014, pp. 17-26.

²⁴⁴ Site-ul oficial al Sfântului și Marelui Sinod este următorul: <https://www.holycouncil.org/home> (accesat la data de 02.09.2017), iar documentul oficial *Relațiile Bisericii cu ansamblul lumii creștine* în traducere românească, poate fi găsit la următoarea adresă web: <http://basilica.ro/sfantul-si-marele-sinod-relatiile-bisericii-ortodoxe-cu-ansamblul-lumii-crestine-document-oficial/> (accesat la 02.09. 2017).

Catolică, sau mai bine spus, dintre Bizanțul ortodox și Apusul latin, am dorit să cercetez istoria sinoadelor de unire²⁴⁵ de la Lyon²⁴⁶ și de la Ferrara - Florența, la care s-a încercat, fără succes, apropierea dintre cele două tradiții și lumi creștine.

Lucrarea va fi împărțită în două mari părți. În prima parte voi vorbi despre Sinodul de la Lyon, atât din punct de vedere istoric, cât și din punct de vedere teologic. În măsura în care voi avea acces la anumite izvoare, voi rezuma receptarea acestui sinod în lumea bizantină și în lumea monahală a Muntelui Athos. Din nefericire, trebuie precizat că nu voi avea acces la documentele din limba greacă din două motive, anume că nu dețin asemenea documente, care probabil se pot găsi în arhiva mănăstirilor din Muntele Athos și chiar dacă așa avea acces, necunoașterea limbii grecești este o altă barieră importantă. Totuși, trebuie știut că nu am găsit încă o lucrare care să trateze acest subiect al receptării acestor sinoade în lumea monahală în mod direct, ci doar scurte referințe pe care le voi folosi în expunerea mea. Ori în acest sens, lucrarea va aduce un plus de originalitate. În a doua parte, voi face o scurtă trecere prin mișcarea isihastă din secolul al XIV-lea, moment culminant pentru definirea poziției monahale în interiorul Bisericii bizantine, pentru ca mai apoi să tratez în aceeași manieră, istorico-teologic, sinodul de la Ferrara - Florența. Din nefericire, voi avea aceeași problemă a inaccesibilității la documentele grecești, care în mod sigur ar fi ajutat să oferim o perspectivă mult mai largă. Vom vedea însă că există două situații diferite în ceea ce privește receptarea acestor sinoade în viața Bisericii bizantine și în mod special în lumea athonită. În încheiere, vom rezuma lucrarea noastră în câteva concluzii generale.

În mod cert trebuie spus de la început că prezentarea noastră nu este una exhaustivă, nici din punct de vedere al resurselor cercetate, ceea ce am afirmat deja, însă nici din punct de vedere al interpretării personale.

²⁴⁵ Propunerea de a trata despre receptarea sinoadelor *unioniste* (Lyon și Ferrara-Florența) în Athos a venit din partea Pr. Prof. Conf. Dr. Ioan Picu Ocoleanu, ca urmare a participării mele la Cursul de Spiritualitate Athonită din cadrul Școlii Doctorale Sfântul Nicodim a Facultății de Teologie Ortodoxă din Universitatea din Craiova, în perioada octombrie 2016 - ianuarie 2017. Am ales să evit folosirea termenului *unionist* în titlul cercetării mele tocmai pentru că este deja un termen cu multă încărcătură negativă și cu multe prejudecăți. Termenul de unire oferă perspectiva unui dialog și nu are aceleași conotații precum cel de unionist.

²⁴⁶ Trebuie să știm că Biserica Romano-Catolică consideră Sinodul de la Lyon din 1274 ca fiind al XIV-lea sinod ecumenic, însă nu trebuie confundat cu cel de-al XIII-lea, care s-a desfășurat tot la Lyon, în 1245. Pentru mai multe detalii, a se vedea: W.E. LUNT, *The Sources for the First Council of Lyons, 1245*, în *The English Historical Review*, vol. 33, no. 129 (1918), pp. 72-78; „Council of Lyon”, *Encyclopaedia Britannica*, 8 Dec. 2006, academic.ub.edu/kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/councils-of-Lyon/49534 (accesat la data de 23 august 2017).

Imaginea pe care o voi oferi cititorului îmi aparține și e una asumată, fără a dori a influența pe cineva dacă deja are un alt punct de vedere.

Sinodul de la Lyon între politică imperială și teologie

O analiză teologică a sinodului de unire de la Lyon fără a avea cunoștințele istorice ca fundament nu ar fi posibilă. Dacă am face acest lucru, am fi probabil influențați de ceea ce avem azi în Biserică, o relație destul de limitată cu Statul și politicul, în urma prăbușirii Imperiului Bizantin, cadrul general în care tradiția și teologia ortodoxă a cunoscut perioada de înflorire. Pentru lumea neortodoxă, lumea bizantină se suprapune sau chiar coincide cu Biserica Răsăriteană sau Ortodoxă. Mai mult decât atât, chiar dacă vorbim de existența Pentarhiei, din care Patriarhia Romei va fi exclusă la momentul Marii Schisme, istoricii vorbesc despre Biserica ortodoxă greacă, ceea ce denotă influența care a venit din centrul lumii grecești de la Constantinopol. Ori sinodul de la Lyon demonstrează acest lucru, anume că Biserica bizantină grecească a deținut monopolul asupra direcției tradiției răsăritene ortodoxe.

Cadrul istoric în care trebuie așezată discuția despre Sinodul de la Lyon din 1274 trebuie să înceapă deja cu momentul Schismei din 1054, numită Mare, tocmai pentru a arăta că au existat anumite schisme mai mici și dispute cu mult înainte de acest moment. Totuși definitivarea acestei despărțiri se va realiza în momentul în care latinii porniți să recucerească Ierusalimul își vor schimba ținta și vor cuceri Constantinopolul, cetate creștină care nu fusese ocupată niciodată de la fondarea din 330 și care a fost cucerită în 1204 în mod paradoxal de către alți creștini²⁴⁷. Cruciada a IV-a a avut ca rezultat îngenuncherea administrației imperiale bizantine grecești în data de 13 aprilie 1204 și fondarea Imperiului Latin de Constantinopol. Se pare că latinii au avut un comportament necreștin și că au prădat orașul de bogățiile sale, și mai apoi, prin numirea unui patriarh latin în persoana lui Toma Morosini, foarte multe biserici și mănăstiri au trecut sub control latin, inclusiv vestita catedrală Sfânta Sofia fiind acomodată la nevoile liturgice latine²⁴⁸. Ori această atitudine și realitate nu

²⁴⁷ „Beautiful, wealthy, and populous, Constantinople was by far the greatest city in Christendom. It is ironic that its ruin was caused by an army of Christians who had set out to save it” - THOMAS F. MADDEN ed., *Crusades, The Illustrated History*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, USA, 2004, p. 113. În același ton, un alt autor spune despre acest trist eveniment următorul lucru: „The city had never before fallen to its enemies; and the enemies were Christians” - D.M. NICOL, „The Greeks and the union of the Churches: The preliminaries to the second council of Lyons, 1261-1274”, în J.A. WATT, J.B. MORALL, F.X. MARTIN eds., *Medieval Studies*, Colm O Lochlainn, Dublin, 1961, p. 454.

²⁴⁸ Astăzi, în diaspora ortodoxă din Europa, parohiile ortodoxe primesc biserici catolice pentru a sluji în ele și recurg la asemenea gesturi de a amenaja în stil ortodox interiorul acestora. Am avut ocazia de a vizita câteva asemenea parohii românești în Belgia, unde am

puteau să nu lase urme adânci în sufletele grecilor, recunoscuți pentru orgoliul lor, numit în termeni moderni naționalism.

Această *profanare latină* a adâncit și a oficializat în mod conștient Schisma din 1054. Chiar dacă papa Inocențiu al III-lea (1198-1216) nu a fost de acord cu gestul cruciaților²⁴⁹, totuși a continuat apoi să se considere suveran și peste acest teritoriu, care în mod evident nu i-a aparținut, nici istoric, nici bisericesc, și să accepte un patriarh latin. Rămâne însă interesant că la acel moment s-a considerat că Dumnezeu Însuși a dorit să-i pedepsească pe „creștinii schismatici” și a dăruit capitala marelui Imperiu Bizantin în mâna latinilor²⁵⁰. Titlul de împărat l-a primit Balduin de Flandra.

După 57 de ani de dominație latină, pe 15 august 1261 Mihail al VIII-lea Paleologul intră triumfător în Constantinopol²⁵¹ și Imperiul bizantin își recapătă capitala²⁵². O nouă dinastie, a Paleologilor, urcă pe scena politică și va deveni una dintre dinastiile cele mai longevive.

Fără a intra în amănunte despre personalitatea noului împărat bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul²⁵³, trebuie spus că și-a dorit să redea Constantinopolului frumusețea de odinioară și a investit foarte mult pentru a realiza acest vis²⁵⁴. Ceea ce îi va aduce dizgrație va fi tocmai dialogul cu latinii, aceștia fiind în mod paradoxal vinovații pentru situația de ruină a orașului, atât sub aspect politic, dar și economic. Din rațiuni politice, Mihail

putut observa că aceste bisericii catolice au fost *înzestrate* cu icoane și cu catapetesme pentru a crea impresia că te afli într-o biserică ortodoxă.

²⁴⁹ Se pare că la vestea cuceririi Constantinopolului de către cruciați, papa Inocențiu ar fi afirmat următoarele cuvinte: „Neavând nici dreptul, nici putere asupra Greciei, v-ați abătut imprudent și în mod nechibzuit de la planul vostru, îndreptându-vă privirea spre Constantinopol în loc de Ierusalim... Dar vinovăția voastră se agravează prin faptul că nu ați cruțat absolut nimic și pe nimeni” - Scrisoarea papei Inocențiu al III-lea către ducele de Montferrat, *apud* NICOLAE CHIFĂR, *Istoria Creștinismului*, vol. II, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2008, p. 17.

²⁵⁰ DONALD NICOL, „Michael VIII Palaeologus”, în *History Today*, vol. 11, nr. 9 (1961), pp. 637-646.

²⁵¹ Despre recucerirea capitalei de către bizantini, a se vedea articolul semnat de către OVIDIU CRISTEA, „Recucerirea bizantină a Constantinopolului și acțiunea flotei venețiene împotriva insulei Daphnousia”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. XIX (2001), pp. 109-114.

²⁵² După căderea Constantinopolului sub stăpânire latină în 1204, în timpul cruciadei a IV-a, Imperiul Bizantin s-a retras în regiunea Bitiniei, la Niceea, fondat de către Teodor I Lascaris. Pentru mai multe detalii, a se vedea: „Empire of Nicaea”, *Encyclopaedia Britannica*, 13 Aug. 2017, academic.eb.com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/empire-of-Nicaea/55693 (accesat la data de 13 august 2017).

²⁵³ A se vedea: „Michael VIII Palaeologus”, *Encyclopaedia Britannica*, 13 Aug. 2017, academic.eb.com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/Michael-VIII-Palaeologus/52453 (accesat la data de 13 august 2017).

²⁵⁴ A se vedea: ALICE-MARY TALBOT, „The Restoration of Constantinople under Michael VIII”, în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 47 (1993), pp. 243-261.

al VIII-lea a considerat că prin unirea Bisericilor, cea grecească și cea latină, va fi ferit de un nou atac împotriva Constantinopolului plănuț de cei îndepărtați de el în 1261. Se cunoaște faptul că regele Siciliei, Carol de Anjou (1226-1285), primise din partea ultimului împărat latin, Balduin al II-lea, libertatea de a recuceri Bizanțul. Ori prin alianța cu Papa, care devenea protector al Bisericii din Bizanț, Carol era oprit să acționeze. În definitiv această stopare a lui Carol a fost consecința imediată a Sinodului de la Lyon prin acceptarea primatului papal²⁵⁵. Totuși, pentru a realiza unirea, Mihail al VIII-lea avea nevoie de susținerea conducerii Bisericii. Din nefericire, împăratul fusese nevoit să-și consolideze poziția prin îndepărtarea împăratului de drept, Ioan al IV-lea Lascaris (1258-1261), și mai apoi a poruncit să fie orbit tocmai pentru a-i tăia acestuia orice șansă de a fi repus pe tron. În aceste condiții, patriarhul Arsenie îl va excomunica pe împărat în 1261. Ca replică, Arsenie va fi depus și trimis în exil în 1266, însă acest gest al împăratului va fi dezaprobat de cei care se vor numi arseniți. Aceștia făceau parte din grupul zeloților care militau pentru separarea Bisericii de politică. Mai mult decât atât, se pare că acest grup, care avea o componentă majoritar monahală, avea convingeri clare anti-latine. Se înțelege că existau două capete de acuzare pentru Mihail al VIII-lea, anume depunerea patriarhului Arsenie, dar și deschiderea sa către lumea latină pentru ajutorul militar. La conducerea Bisericii a fost numit ca patriarh mai întâi Gherman al III-lea între 1265-1266²⁵⁶, apoi Iosif, de asemenea, destul de reținut la ideea unirii Bisericilor. În mod oficial el va fi patriarh între 1266-1275, acceptând tacit unirea, înlocuit cu Ioan Bekkos imediat după unire (1275-1282) și repus în 1282, după moartea împăratului.

Discuțiile dinaintea de Sinodul de la Lyon rămân partea cea mai importantă a evenimentului în sine. Din cauza presiunii politice, Mihail al VIII-lea nu și-a permis să acorde libertate Bisericii de a trata lucrurile unirii din punct de vedere teologic decât la un nivel de suprafață. Acest lucru se datora situației în care se afla. Papa era conștient de acest lucru și l-a forțat în mod direct pe împărat să fie de acord cu condițiile impuse de el. Se cunoaște faptul că în mod conștient Mihail al VIII-lea a recurs la o dublă ipostază. Atunci când vorbea cu delegația papală făcea referire la dimensiunea teologică a unirii, iar atunci când discuta cu reprezentanții Bisericii bizantine punea accent pe problema politică a Imperiului și pe necesitatea imperioasă a acceptării unei uniri tocmai pentru a salva Imperiul

²⁵⁵ WARREN TREADGOLD, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California, 1997, pp. 736-745.

²⁵⁶ DANIEL STIERNON, „Le problème de l'union Gréco-Latine vu de Byzance: De German II a Joseph Ier (1232-1273), în *1274 - Année Charnière - Mutations et Continuités*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1977, p. 156.

de la un nou atac anti-bizantin. La indicațiile venite din partea papei Grigorie al X-lea (1271-1276), Mihail al VIII-lea a propus Bisericii bizantine acceptarea unor condiții teologice, pentru ca acordul de unire să se realizeze, cele mai sensibile fiind *primatul papal* (dreptul de a fi pomenit primul în diptice și de a reprezenta autoritatea cea mai înaltă în anumite situații), *teologia purcederii Sfântului Duh și de la Fiul* (Filioque) și a *purgatoriului*, dar și *folosirea azimei în ritualul liturgic*²⁵⁷. Așa cum vom vedea, aceste diferențe teologice vor fi reluate și la sinodul de la Ferrara-Florența din 1438-1439. Important era că această unire nu aducea cu sine și schimbarea ritului bizantin cu cel latin²⁵⁸. Aceste poziții au fost oarecum acceptate deja la întâlnirea din 24 decembrie 1273, când împăratul Mihail al VIII-lea a eliberat un document imperial numit chrysobull. Deși a existat o confuzie printre istorici, astăzi se știe că împăratul nu a însoțit delegația la Lyon, care nu a fost foarte numeroasă. Printre cei trimiși s-au aflat fostul patriarh Gherman al III-lea, mitropolitul Teofan al Niceei și ministrul Gheorghe Acropolitul, acesta din urmă fiind desemnat să aibă drept de semnătură în locul împăratului. Fără a intra în detalii, precizăm doar că într-o formă sau alta condițiile sus enumerate au fost acceptate și acordul de unire s-a semnat la data de 6 iulie 1274. După această reușită politică, papa Grigorie ar fi afirmat următoarele cuvinte: „Greci libere veniebant ad obedientiam Romane Ecclesie... nihilque temporale petendo”²⁵⁹.

Receptarea acestui moment istoric rămâne un fenomen destul de sensibil și din nefericire, ireconciliabil în ceea ce privește punctele de vedere ale fiecărei părți implicate. Personal, am descoperit anumite tensiuni în unele mărturii sau documente, pe care le voi semnala puțin mai târziu. Astăzi putem accepta că procesul de unire a adunat anumiți factori ne-teologici care au cântărit enorm la receptarea negativă a unirii.

În mod clar cercetarea noastră a pornit de la realitatea istorică a faptului că Sinodul de la Lyon nu a fost acceptat de lumea grecească bizantină. Aici a avut un rol important lumea monahală, care a reușit să transfere tema unirii din sfera politică în cea teologică. Ori Mihail al VIII-lea nu a fost teolog, ci doar un vizionar politic. Personal nu am înțeles cum

²⁵⁷ Despre aceste puncte, a se vedea articolul semnat de către JEAN DARROUZES, „Les documents Grecs concernant le Concile de Lyon”, în *1274 - Année Charnière...*, pp. 168-177.

²⁵⁸ „The remainder prelates, most of the lower clergy, the monks, and the great majority of the people remained firm in their opposition, believing that union would bring not only imposition of the hated filioque but adoption of Latin usages as well” - DENO GEANAKOPOLOS, „Michael VIII Palaeologus and the Union of Lyons (1274)”, în *The Harvard Theological Review*, vol. 46, nr. 2 (1953), p. 85.

²⁵⁹ A. Franchi *apud* PAPADAKIS ARISTEIDES, „Ecumenism in the thirteenth century: the Byzantine case”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 27, nr. 3 (1983), p. 209.

cei care s-au poziționat împotriva politicii împăratului nu au realizat că tocmai aceasta a ferit ca orașul să fie recucerit și să fie supus la alte neajunsuri. Ar fi trebuit să fie clar că dacă Imperiul cădea, Biserica avea aceeași soartă. Tind să cred că antipatia întipărită în sufletele celor care gustaseră din tratamentul latinilor din perioada Imperiului latin de Constantinopol era una încă proaspătă. În aceste condiții, orice venea din partea latinilor era privit cu suspiciune și dispreț. Și vom vedea acest lucru atunci când în apropierea dominației otomane, foarte mulți bizantini au dorit să accepte jugul turcului decât pe cel al papei²⁶⁰.

În această situație de ură, unirea de a Lyon „grecii nu au perceput-o însă decât ca pe o acceptare a inadmisibilelor pretenții romane și o violentă opoziție, condusă firește de călugări, s-a ridicat împotriva împăratului, veștejit prin epitetul de latinofor”²⁶¹. Așa cum era de așteptat, cei dintâi care s-au ridicat împotriva acceptării unirii au fost monahii. Deși Sfântul Munte Athos nu se bucura de prestigiul pe care l-a dobândit după triumful isihasmului din secolul al XIV-lea, se pare că au avut un cuvânt de spus în privința unirii cu Roma. Din nefericire sursele cercetate nu vorbesc despre ceva concret, ci doar că monahii au reușit să convingă populația bizantină că unirea înseamnă trădarea Ortodoxiei, ceea ce nu poate fi tolerat²⁶². În aceste condiții, împăratul Mihail avea nevoie de un patriarh pro-unire, care să încerce să convingă lumea monahală nu doar politic, ci și teologic că unirea poate fi acceptată. Această persoană va fi Ioan Bekkos, inițial împotriva unirii, însă printr-o convingere personală, a devenit un militant al unirii²⁶³.

Deoarece Muntele Athos era în subordinea împăratului încă din timpul lui Alexios Comnenul, există anumite mărturii care vorbesc despre o

²⁶⁰ „The Crusade and the ensuing Latin occupation of fifty-seven years formed the basis of future anti-Latin propaganda, which argued that it was better to suffer temporal losses than the loss of the Orthodox faith at the hands of the Latins. Even the Turkish conquest was to become an acceptable option for many faithful Orthodox Byzantines during the mid-fourteenth century” - JOHN L. BOOJAMRA, „Athanasios of Constantinople: a study of Byzantine reaction to Latin religious infiltration”, în *Church History: Studies in Christianity and Culture*, vol. 48, nr. 1 (1979), p. 30.

²⁶¹ PAUL LEMERLE, *Istoria Bizanțului*, traducere de Nicolae Șerban-Tanașoca, Editura Teora, București, 1998, p. 135.

²⁶² Am vorbit deja despre zeloți și despre arseniți, despre care renumitul bizantinolog Vasiliev avea să afirme: „Susținători stricți ai Ortodoxiei, zeloții se opunea cu îndârjire politicii unioniste a lui Mihail și au exercitat o mare influență asupra maselor populare” - A. A. VASILIEV, *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazăru, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 623.

²⁶³ Despre personalitatea sa, se pot consulta următoarele lucrări: VENANCE GRUMEL, „Un ouvrage récent sur Jean Beccos, patriarche de Constantinople”, în *Échos d'Orient*, tome 24, n° 137 (1925), pp. 26-32; „John XI Becchus”, *Encyclopaedia Britannica*, 13 Aug. 2017, academic.eb.com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/John-XI-Becchus/43775 (accesat la data de 13 august 2017).

persecuție a athoniților care s-au declarat fățiș împotriva unirii. Mai mult decât atât, unii istorici afirmă că însuși împăratul Mihail al VIII-lea și patriarhul Ioan Bekkos ar fi mers în Sfântul Munte tocmai pentru a câștiga bunăvoința călugărilor și ar fi ordonat uciderea acestora în condițiile în care nu au acceptat unirea. În următoarele rânduri voi prezenta sursele care amintesc despre acest episod.

Într-o ordine cronologică, prima sursă cercetată care amintește despre persecuția împăratului Mihail al VIII-lea în Muntele Athos este teologul german Philip Meyer, care însă neagă această acțiune de persecuție și susține că probabil se confundă cu invazia catalanilor catolici în jurul anului 1300²⁶⁴. Acum e lucru sigur că împăratul Mihail a murit în decembrie 1282, deci persecuția ar fi avut loc între 1274 și 1282. Vom vedea că nici alte izvoare care creditează existența unei persecuții în Muntele Athos nu oferă o dată concretă, ci doar se presupune că în jurul anului 1280 s-ar fi declanșat această persecuție locală. Un alt teolog, francezul Rouillard, aduce însă în discuție existența a două documente imperiale aflate în arhiva Mănăstirii Marea Lavră, semnate de către Mihail al VIII-lea, datate în 1259 și 1263, care au avut consecințe pozitive pentru mănăstirile athonite, în special pentru Marea Lavră. Chiar dacă după Sinodul din Lyon nu s-a găsit un alt asemenea document, totuși cel eliberat în 1298 de către urmașul lui Mihail, Andronic al II-lea, nu prezintă modificări mari cu ceea ce deja Mihail oferise în 1263. Pentru acest cercetător, Mihail rămâne cel care a eliberat orașul de latini în 1261 și nu creditează teoria că același om care a ajutat mănăstirile a ordonat apoi să fie arse, iar unii dintre monahi omorâți²⁶⁵.

În același timp există și mărturii care vorbesc despre faptul că totuși Mihail ar fi mers în Sfântul Munte²⁶⁶ și unele mănăstiri l-au primit acceptându-i hotărârea în privința unirii cu latinii. Pr. Profesor Teodor Bodogae a consemnat în teza sa de doctorat că monahii din „Sfântul Munte n-au vrut să primească unirea cu Biserica romano-apuseană pe care partida unionistă o săvârșise în 1274 la Lyon. Drept pedeapsă, împăratul, patriarhul și o bună parte din aderenții lor - între cari și destulă armată - au debarcat în

²⁶⁴ P. MEYER, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athoskloster*, Leipzig, 1894, pp. 53-54.

²⁶⁵ „Si ses relations avec l’Athos se sont ressenties de l’attitude prise par les solitaires contre le pacte d’union, et si la déception qu’il éprouva sans doute à l’égard de Lavra lui fut particulièrement sensible, ce n’est pas une raison suffisante pour admettre sans d’autres preuves que Michel VIII y fit massacrer les religieux” - GERMAINE ROUILLARD, „La politique de Michel VIII Paléologue à l’égard des monastères”, în *Etudes Byzantines*, tome 1 (1943), p. 83.

²⁶⁶ A se vedea: VENANCE GRUMEL, „Légende et histoire à l’Athos. Un cas typique : Les monastères de Xéropotamou et de Saint-Paul”, în *Etudes Byzantines*, tome 2 (1944), pp. 248-254, în mod special p. 252.

Athos, și afară de mănăstirile Lavra și Xiropotam, care îi primiseră cu fast deosebit și cu celebrarea Liturghiei cu azimă, celelalte mănăstiri au fost pustiite, iar călugării au fost martirizați²⁶⁷. Fără a face referință la vreun document, Pr. Profesor Teodor Bodogae remarcă faptul că aceste rapoarte s-au păstrat în sinaxare, cel mai vechi datând din secolul al XVII-lea. Ori ceea ce afirmă puțin mai târziu, atunci când vorbește despre mănăstirea Xiropotamu, pare rupt dintr-o relatare de sinaxar: „În 1280, când a venit unionistul Mihail VIII Paleologul, să silească pe athoniți a primi unirea cu Roma, călugării din Xiropotam, urmând pilda Lavrei, au primit pe împărat cu mare pompă, oficiind slujba cu azime. Dar deodată biserica celor 40 de mucenici se surpă peste cei ce erau dinăuntru, încât împăratul se îmbracă și fugi²⁶⁸”.

În următoarele rânduri voi aduce încă două relatări de sinaxar. Una dintre ele aparține unui monah athonit, Andrei Aghioritul, autor al unui pateric. Am găsit mai multe referiri despre așa-zisa persecuție a călugărilor athoniți ca urmare a refuzului acceptării unirii cu Biserica latină. În *Introducere* autorul redă o scurtă listă cu sfinți aghioriți, printre care amintește de cei de la Mănăstirea Vatoped, numind pe „egumenul și Cuviosul Mucenic Eftimie dimpreună cu cei 12 uccenici care au fost spânzurați de adepții latino-cugetători ai unirii mincinoase a lui Bekkos²⁶⁹”. Tot în aceeași lucrare, în altă parte, autorul va spune despre Vatoped că „în această Mănăstire au trăit și au strălucit cu o viață virtuoaasă și o viețuire nepătată Eftimie, egumenul Mănăstirii, care, împreună cu alți doisprezece monahi, i-a muștrat față către față pe latino-cugetătorii lui Mihail Paleologul și Ioan Bekkos, care l-au înecat pe Eftimie aruncându-l în mare legat în lanțuri și i-au spânzurat pe monahi în locul numit Furkovuni, aflat pe dealul din spatele Mănăstirii²⁷⁰”. Deși nu e un amănunt important, totuși remarcăm că în prima mărturie se înțelege că egumenul Eftimie a murit spânzurat, iar în cea de-a doua mărturie că a fost înecat. Din nefericire, niciuna din situații nu poate fi verificată, ci doar acceptată ca atare. Ceea ce autorul reușește să transmită este că într-adevăr Eftimie a murit pentru credința cea adevărat în Hristos, indiferent prin ce moarte.

Mai găsim încă două importante referiri despre persecuția unionistă în Sfântul Munte, de data aceasta, una despre „24 de mucenici pe care latino-

²⁶⁷ TEODOR BODOGAE, *Ajutoarele Românești la Mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Editura Paralela 45, București, 2003, pp. 42-43.

²⁶⁸ *IBIDEM*, p. 196.

²⁶⁹ Monahul ANDREI AGHIORITUL, *Patericul Sfântului Munte*, traducere din limba neolenă de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, Editura Sophia, București, 2013, pp. 38-39.

²⁷⁰ *IBIDEM*, p. 294.

cugetătorii i-au ars în turnul mănăstirii”²⁷¹ Zografu și a doua despre monahii din zona Kareii, capitala de azi a Sfântului Munte: „Odată cu vestitul sinod pseudo-ecumenic de la Basel au venit trimișii papei, latino-cugetători și susținători ai falsei uniri din așa-zisele Biserici, alături de alți adepți ai împăratului cu cuget latinesc Mihail Paleologul și ai trădătorului Ortodoxiei - Patriarhul Ecumenic de atunci Ioan Bekkos - și au încercat să impună și în Sfântul Munte unirea lor mincinoasă. În vremea aceea, în zona Kareii, în afară de cei 13 chilioți care împreună cu protepistatul [Sfântului Munte] au fost decapitați în fața [bisericii] Protatonului de către cruciații papei, s-au arătat și mulți alți credincioși, cuvioși martiri și neomartiri, care s-au luptat pentru Ortodoxie și sfânta credință a lui Hristos... Cei 13 [monahi] chilioți dimpreună cu protepistatul Sfântului Munte au mărturisit chiar în fața locașului Protatonului, acolo unde astăzi se află un izvor, lângă scările de marmură ale clădirii Sfintei Comunități, unde cândva se afla o mică [piatră de] marmură asemenea unei mese. Pe această marmură oamenii adeptului latinilor Bekkos, după ce l-au spânzurat pe protepistat, le-au tăiat capetele mărturisitorilor și noilor mucenici care se nevoiau la Chiliile din preajmă”²⁷².

O a doua mărturie de sinaxar, semnată de către alt autor, poate fi găsită în mediul virtual, online. Mai exact, pe un anume blog intitulat „Sfântul Munte Athos” se găsește o postare cu titlul „Sfinții Vatopedini”, semnată de către George Crăsnean. Înainte de a reda un pasaj dintr-un codice al Mănăstirii Vatoped, autorul precizează că Eftimie a fost stareț al Mănăstirii Vatoped, ceea ce am precizat deja mai sus, și că „împăratul Bizanțului, simțind amenințarea necredincioșilor turci în spate, a căutat ajutor în vestul Europei, iar papa n’a scăpat prilejul de a impune o unire a dogmelor la sinodul de nepomenire de la Lyon (1274)”. Eftimie „fiind puternic întemeiat în predaniile ortodoxe a muștră pe latino-cugetători”. De remarcat că autorul acestui articol online precizează că pericolul turc ar fi fost motivul politic pentru care Mihail al VIII-lea a acceptat unirea cu Biserica latină, însă în mod clar este vorba de amenințarea din partea lui Carol de Anjou, regele Siciliei, care dorea să recucerească Constantinopolul, și nicidecum de pericolul otoman care va prinde contur după un secol și jumătate. Ori nu trebuie confundate realitățile istorice, măcar despre care avem certitudini istorice²⁷³. Fără a da alte indicații, autorul amintește de Codicele nr. 293 al Mănăstirii Vatoped „*Peri tis Ieras Vasilikis kai Patriarhikis Monis Megistis Lavras tou Vatopediou Proskinitarion oraion kai alithestaton kai perigrafii leptomeris*”, care consemnează la filele 45-46 următoarea relatare: „*Stând și*

²⁷¹ *IBIDEM*, p. 40.

²⁷² *IBIDEM*, pp. 56-57.

²⁷³ A. A. VASILIEV, *Op. cit.*, pp. 618-622.

aflându'se mânăstirea aceasta bine așezată și îmbogățită cu tot felul de bunătăți... în timpul împărăției lui Mihail Paleologul și a Patriarhului Ioan, cel supranumit Vekkos, care, stăpâniți de către bulgari, au mers în Italia cerând ajutor. Aceia le'au cerut să se unească cu ei în credință, iar aceștia s'au împărtășit și au luat ajutor prisositor și întorcându'se pentru a veni în Cetate, au venit în Sfântul Munte... După acestea au venit și în Vatopedi și au vrut să facă asemenea. Iar egumenul și frații cei împreună cu el au muștrat erezia împăratului și a patriarhului. Iar acei lupi mîncători de sânge și nu (de) miei i'au scos pe monahi afară din mânăstire și i'au spânzurat într'un munte, care de atunci a fost numit Furkovounion. Iar pe egumen, care se numea Eftimie, împreună cu alți doisprezece învățați ieromonahi, care i'au muștrat în față cu bărbăție, pe ieromonahi i'a spânzurat, iar pe egumen înlănțuindu'l l'au dus și l'au lăsat pe o piatră dincolo de mare, la Kalamitzi, care este departe de mânăstire ca la trei mile și acolo a fost înecat și astfel a luat cununa mărturisirii lui. Iar acea ridicătură s'a numit de atunci scaunul egumenului. Toate celelalte lucruri ale mânăstirii câte le'au găsit, le'au jefuit și au pustiit'o. Iar după câteva zile încetând acea tulburare, au ieșit monahii din pădure, unde reușiseră mai înainte să fugă scăpând de moarte. Au găsit trupurile celor junghiați mai înainte răspândite pe pământ, neîngrijite și moarte și cu multe lacrimi și tânguiri le'au îngropat zicând și psalmii: „Dumnezeule, intrat'au neamurile în moștenirea Ta...” și celelalte. Pe fiecare îl îngropau acolo unde îl aflau. Acestea au avut loc în luna octombrie la anii 6953 și astfel a avut loc sfârșitul”²⁷⁴.

Fără îndoială că nu poți respinge aceste mărturii într-un mod categoric. În același timp, trebuie ținut cont și de personalitatea împăratului Mihail al VIII-lea. De la început acesta a dorit să redea Constantinopolului și culturii bizantine parte din splendoarea de odinioară. Ori a investi în mânăstiri pentru ca apoi să le dai foc pare un gest de necrezut. Mai mult decât atât, să ajuți lumea monahală pentru ca apoi să o distrugi, iar pare un gest de neînțeles. Totuși, în fața unor asemenea mărturii, chiar de sinaxar, așa cum părintele Bodogae crede, în toată această poveste există o linie de adevăr. Pornind de la sursele ce ne stau la dispoziție, nu se poate afirma fără tăgadă nici că monahii athoniți au fost prigoniți și martirizați, dar nici că aceste mărturii pot fi considerate doar relatări ale unor acte reale care însă nu au legătură cu unirea de la Lyon și cu persecuția pornită de împăratul bizantin Mihail al VIII-lea. Dacă un singur monah a fost martirizat pentru că nu a acceptat unirea, atunci percepția negativă perpetuată în timp împotriva

²⁷⁴ A se vedea articolul online „Sfintii Vatopedini”, George Crăsnean, publicat la data de 21 martie 2012, la următoarea adresă web: <https://sfantulmunteathos.wordpress.com/2012/03/21/sfintii-vatopedini-george-crasnean/> (accesat la data de 12.01.2017).

lui Mihail are o bază reală și e pe deplin meritată. Pe de altă parte, e greu de imaginat cum părinții athoniți de azi pot comemora an de an acest eveniment, dar care este posibil să aibă ca autor pe altcineva și nu pe împăratul Mihail al VIII-lea. Poate în acest sens, o cercetare mai adâncă a documentelor care se află în mănăstirile din Muntele Athos ar aduce mai multă lumină asupra acestei dileme.

Înainte de a trece la a doua parte a cercetării noastre, trebuie știut că Mihail al VIII-lea a realizat spre sfârșitul vieții sale că unirea nu a reușit. Această nereușită îi va aduce antipatia și excomunicarea chiar și din partea Bisericii latine. Noul papă, Martin al IV-lea, avea să afirme cu privire la împăratul bizantin următoarele lucruri: „...declarăm că Mihail Paleologul, care se numește împărat al Grecilor, protectorul acelor greci de mult schismatici, împietriți în schismă și de aceea eretici, precum și protectorul ereziei lor și al vechii lor schisme, e căzut sub grea excomunicare. Interziceam foarte riguros tuturor regilor, prinților, ducilor, conților, baronilor și tuturor celor mari și mici ai orașelor, cetăților și altor locuri, să încheie vreo alianță, sub orice motiv ar fi, cu acest Mihail Paleologul, sau să-i dea vreun ajutor pe față sau în ascuns. Toți cei care vor face contrariul vor fi excomunicați, prin aceasta, ca și el”²⁷⁵. Un record special pentru un împărat bizantin să încerci să unești cele două lumi creștine și să sfârșești prin a fi excomunicat de amândouă. Motivul excomunicării poate avea două motive: primul dintre ele ar fi insuccesul de a impune unirea în Bizanț, având în vedere că se vorbește despre cel puțin 5 delegații papale care au mers în Constantinopol după unire să verifice dacă împăratul își respectă angajamentul asumat la unire²⁷⁶; al doilea motiv are legătură cu implicarea lui Mihail în revolta sicilienilor împotriva francezilor, eveniment cunoscut în istorie sub numele de Vecerniile siciliene²⁷⁷. Mai mult decât atât, există această mărturie că Mihail nu a avut nici măcar parte de înmormântarea creștinească, ca să nu mai vorbim de înmormântarea ce se cuvenea unui împărat care a reușit să recucerească Constantinopolul din mâna cruciaților latini. În același timp, alți autori consideră că împăratul Mihail ar fi fost

²⁷⁵ Papa Martin al IV-lea, „Bula de excomunicare”, *apud* Pr. Magistrand LUCIAN GAFTON, „Agravarea schismei prin încercările de unire în secolele XI-V”, în *Ortodoxia*, anul VIII, nr. 3 (1956), p. 411. La auzul acestei vești, Mihail ar fi zis: „Voilà; le fruit de mon amour pour les Latines; c’est à cause d’eux que je fais la guerre à mes parents et la seule récompense qu’ils m’accordent est un anathème” - M. VILLER, „La question de l’union des Eglises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu’à celui de Florence (1274-1280) (I)”, în *Revue d’Histoire Ecclésiastique*, n°2 (1921), p. 265.

²⁷⁶ VENANCE GRUMEL, „Les ambassades pontificales à Byzance après le IIe concile de Lyon (1274-1280)”, în *Échos d’Orient*, tome 23, n°136 (1924), pp. 437-447.

²⁷⁷ Pentru mai multe informații despre această implicare, a se consulta lucrarea semnată de către marele bizantinolog STEVEN RUNCIMAN, *Vecerniile siciliene*, traducere din limba engleză de Mihai Moroiu, Editura Nemira, București, 2011.

înmormântat cu toate onorurile împărătești și că mai târziu Biserica ar fi refuzat să mai facă slujbele de pomenire²⁷⁸. Deci și aici părerile diferă.

Soarta continuării receptării unirii de la Lyon a fost lăsată în mâinile urmașului său, Andronic al II-lea, care s-a arătat totalmente împotriva acesteia, printr-un decret imperial în 1282, imediat după ce este numit împărat. În 1285, deja cu patriarhul Ioan Bekkos depus, Biserica bizantină s-a întrunit într-un sinod local și a denunțat unirea ca fiind una neadevărată și de neacceptat, având un decret sinodal împotriva unirii²⁷⁹. Pentru Athos aceste tulburi vremuri au avut ca efect trecerea sa sub protectoratul direct al patriarhului prin hrisovul din 1291²⁸⁰. Se poate spune că începând cu Andronic al II-lea, „prin întreaga sa politică religioasă, refuzând orice amestec al papalității asupra patriarhiei Bizanțului, conflictul unionist încetează și schisma din 1054 reintră în prevederile sale”²⁸¹.

Sinodul de la Ferrara-Florența și victoria teologiei isihasmului răsăritean

Deși am ales să vorbim doar despre cele două Sinoade de unire (Lyon și Ferrara-Florența), nu ar trebui să ne surprindă faptul că între aceste două evenimente au fost multe încercări de a rezolva diferențele teologice și neteologice între Bizanț și Apus, însă fără nicio urmare serioasă. Trebuie amintit în acest sens evenimentul care a influențat rezultatul întâlnirii de la Florența, anume triumful spiritualității isihaste a monahismului în secolul al XIV-lea.

Fără a intra în detalii istorice, Sfântul Munte Athos a reușit să devină în secolul al XIV-lea centrul monahismului ortodox. Rolul politico-bisericesc al acestui centru nu a fost unul deloc ferit de momente de criză și de tensiune. În mai multe rânduri, poziția părinților athoniți a fost subiect de dispută și de interes pentru împărații bizantini, care au arătat de multe ori bunăvoință față de cei care s-au retras din lume de dragul lui Dumnezeu. Se știe că prin decizia împăratului Alexios Comnenul, Athosul a fost pus sub

²⁷⁸ VIRGIL IONESCU, „Încercări bizantine de unire a Bisericilor sub Paleologi până la Sinodul din Florența”, în rev. *Glasul Bisericii*, anul XXXVI, nr. 7-9 (1977), p. 721.

²⁷⁹ „Tomosul sinodului constantinopolitan din 1285 - precizarea pneumatologiei ortodoxe și replica ortodoxă la învățătura despre Filioque”, traducere de Arhid. Prof. Dr. Ioan I. Ică jr., în rev. *Studii Teologice*, anul II, nr. 3 (2006), pp. 120-144. De asemenea, a se vedea și următorul articol: VENANCE GRUMEL, „En Orient après le II° concile de Lyon - Brèves notes d'histoire et de chronologie”, în *Échos d'Orient*, tome 24, n^o139 (1925), pp. 321-325. Despre poziția patriarhului Bekkos în privința teologiei despre Filioque, a se vedea: JEAN GOUILLARD, „Michel VIII et Jean Beccos devant l'union”, în *1274 - Année Charnière...*, pp. 184-185.

²⁸⁰ Pr. Prof. Dr. EMANOIL BĂBUȘ, *Bizanțul - istorie și spiritualitate*, ediția a II-a, Editura Sophia, București, 2010, p. 444.

²⁸¹ IOAN OCTAVIAN RUDEANU, *Istorie și spiritualitate în Bizanțul mijlociu și târziu*, Editura Călăuza, Deva, 2003, p. 164.

controlul direct al împăratului din Constantinopol. Ori astfel se explică libertatea lui Mihail al VIII-lea de a porni o persecuție împotriva monahilor athoniți, care în mod legal, erau sub oblăduirea sa. Evident, trebuie să fim reținuți în ceea ce privește veridicitatea acestei persecuții, așa cum am afirmat când am vorbit puțin mai sus despre acest eveniment.

Probabil influențat de politica tatălui său, noul împărat, Andronic al II-lea, va decide ca Sfântul Munte să nu mai fie sub directa supraveghere a împăratului, ci sub cea a Patriarhului de Constantinopol. Acest lucru se petrece în jurul anului 1291, când a fost eliberat un decret imperial în acest sens. După acest moment, Biserica bizantină se va confrunta cu o altă problemă, ceea ce azi numim disputa isihastă sau palamită. Nu face obiectul nostru prezentarea teologică a acestei mișcări, însă în esență va reprezenta tot o dispută dintre teologia ortodoxă și cea catolică. Mai mult decât atât, pentru că această dispută va avea ca protagoniști pe monahii athoniți, reprezentantul de seamă fiind Sfântul Grigorie Palama, victoria ortodoxiei acestei învățături răsăritene a însemnat totodată și victoria monahismului în fața conducerii politice și a clerului de mir. În acest sens, Vasilev afirmă: „disputa isihastă de la mijlocul secolului al XIV-lea s-a sfârșit printr-o victorie completă a Ortodoxiei riguroase, în general, și a idealurilor monahale ale Athosului, în particular”. Prin această victorie, monahii athoniți vor reuși să primească dreptul de a numi patriarhul de Constantinopol, care nu va mai fi ales din clerul de mir sau chiar dintre demnitarii imperiului. Nu vreau să insist pe această idee, însă trebuie reținut că această schimbare a influențat politica bisericească de mai târziu a Imperiului. Vom vedea că toți cei care au fost împotriva unirii de la Florența, au avut, mai mult sau mai puțin, contact direct cu monahismul athonit și cu perspectiva acestuia. Nu cred că putem înțelege receptarea sinodului de unire de la Florența dacă nu înțelegem rolul care l-a jucat impunerea teologiei palamite și răspândirea acesteia în interiorul Imperiului bizantin.

Înainte de a vorbi despre evenimentul Ferrara-Florența, aș vrea să aduc în atenție un caz unic în istoria Bizanțului, anume convertirea împăratului Ioan al V-lea Paleologul (1369) la credința latină, act care nu a avut niciun efect în Biserica de Răsărit și care, în mod evident, a respins această decizie. Deci ne aflăm într-o situație tare ciudată, în care Biserica de Apus, în frunte cu papa, erau obișnuiți, prin aceste dese gesturi de convertire ale anumitor personalități bizantine, cu o atitudine de superioritate, politică și religioasă în același timp, care, din nefericire, a fost menținută și la sinodul de la Florența.

Fără îndoială, acest sinod a fost unul cu mult diferit de cel la Lyon, atât prin amploarea reprezentanților din Biserica de Răsărit (aproape 700 de persoane), dar și prin nivelul discuțiilor teologice. Se consideră astăzi că

actul de unire s-a semnat tot la presiunea politică, din cauza situației Imperiului Bizantin, îngrădit de Imperiul Otoman. În următoarele rânduri vom oferi o schiță istorică despre acest sinod, urmând ca apoi să amintim și problemele teologice discutate și motivul pentru care unirea nu a fost receptată, în Athos și în întreg spațiul ortodox, atât cel bizantin, dar și în cel balcanic.

Tratatul pentru un nou sinod între Biserica latină și cea ortodoxă a început cu deschiderea papei Martin al V-lea față de gândurile politice ale împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul (1425-1448). Din nefericire, papa Martin moare în februarie 1431, însă următorul papă Eugeniu al IV-lea va duce proiectul de unire mai departe. Ca de fiecare dată, un nou papă însemna o nouă viziune, de multe ori diferită de cea a predecesorului său.

În mod clar, împăratul Ioan a acceptat dialogul cu puterea latină din cauza situației incomode în care se afla Imperiul condus de el. Deja turcii cuceriseră Tesalonicul (martie 1430) și în mod evident aveau în plan cucerirea capitalei Constantinopol. Pentru a primi un suport militar din partea papei, împăratul Ioan al VIII-lea va însoți delegația bizantină, în orașul Ferrara, pentru a participa la sinodul care a avut pretenția de a fi considerat ecumenic. Amintim câteva nume importante din delegația bizantină: Marcu, mitropolitul Efesului (reprezenta și Patriarhia Antiohiei), Visarion, mitropolitul de Niceea, Isidor, mitropolit al Rusiei²⁸², episcopul Mitrofan al Cyzicului, viitorul patriarh ecumenic, mitropolitul Antonie al Heracleei (reprezentând și Patriarhia Ierusalimului), mitropolitul Grigorie al Georgiei, mitropolitul Damian al Moldovei și locuitor al Sevastei, Gheorghe Scholarius (va primi numele de Ghenadie după tunderea în monahism) etc. În principiu, se dorea discutarea diferențelor teologice care apăruseră între cele două tradiții creștine și suprimarea oficială a Schismei celei Mari din 1054. Sinodul de la Lyon era trecut pe lista eșecurilor de unire și nu reprezenta un model de discuție și de unire. În aceste condiții, deschiderea oficială a sinodului s-a făcut la data de 9 aprilie 1438. După câteva luni, în ianuarie 1439, se va muta la Florența și în urma unui consens aproape unanim, decretul de unire va fi semnat la data de 5 iulie 1439²⁸³. De remarcat că durata sinodului a fost de un an și aproximativ trei luni. Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul se va reîntoarce în capitala bizantină în februarie 1440 și fiind primit cu ostilitate, a ezitat să proclame în mod oficial unirea de la Florența. Acest gest va fi făcut de către împăratul

²⁸² Despre receptarea Sinodului în Rusia, a se vedea: MICHAEL CHERNIAVSKY, „The Reception of the Council of Florence in Moscow”, în *Church History*, vol. 24 (1955), pp. 347-359; GUSTAVE ALEF, „Muscovy and the Council of Florence”, în *Slavic Review*, vol. 20, nr. 3 (1961), pp. 389-401.

²⁸³ A se vedea traducerea decretului de unire în articolul semnat de către ȘTEFAN ALEXE, „Sinodul de la Ferrara-Florența”, în *Ortodoxia*, nr. 4 (1989), pp. 27-28.

Constantin al XI-lea Dragases, la data de 12 decembrie 1452. În 29 mai 1453 va avea loc cucerirea Constantinopolului de către turcii otomani și procesul de receptare a sinodului este încheiat. Din acest moment, pentru că nu au dorit tiara papală, bizantinii au trebuit să se obișnuiască cu turbanul turcesc, așa cum a afirmat un funcționar bizantin: „Mai bine să umble turbanul turcesc pe străzile capitalei, decât mitra latină”. În mod clar, refuzul acceptării unirii nu are doar o bază teologică, pe care o vom dezvolta în următoarele rânduri, ci și una de antipatie față de latini: „În ciuda situației disperate, partidul naționalist ortodox din Bizanț s-a opus ideii de unire, nu numai de teama alterării purității Ortodoxiei grecești, ci și din cauza sentimentului că ajutorul apusean, cumpărat cu prețul unirii, va avea drept rezultat supremația politică a Apusului asupra Răsăritului - cu alte cuvinte, că amenințătoarea dominație a turcilor ar putea fi înlocuită cu cea a latinilor”²⁸⁴.

Parte din problemele teologice care au fost subiect de discuție pentru unirea de la Sinodul de la Lyon vor reveni la masa dezbaterilor atunci când cele două tabere, cea bizantină și cea latină, se vor întâlni la Ferrara-Florența. Din nefericire, documentele acestui sinod nu ni s-au transmis, ceea ce înseamnă că analiza teologică este una care se bazează pe alte mărturii²⁸⁵. Rămâne totuși de lămurit dacă receptarea sinodului s-a realizat în Biserica de Răsărit doar pe afirmațiile mitropolitului Efesului, Marcu Evghenicul (1392-1444) (sau Eugenical), care nu a semnat decretul de unire sau au existat dezbateri pe anumite documente sau texte aprobate și discutate la sinod. Este posibil că prima variantă rămâne cea reală, ori în această situație nu cred că putem vorbi de o receptare *corectă*, ci doar de una *indusă*. În același timp, nu pot să nu afirm că poziția Sfântului Marcu Eugenical față de devierile teologice ale Bisericii latine are o bază teologică reală. Doar în această situație receptarea *indusă* a unirii capătă o dimensiune pozitivă, chiar dacă cei care s-au poziționat împotriva unirii nu au avut acces la documentele sinodului.

Temele cele mai importante discutate la acest sinod sunt în număr de patru, așa cum ne prezintă majoritatea istoricilor. Acestea sunt următoarele: *Filioque*, *primatul papal*²⁸⁶, învățătura despre *purgatoriu*²⁸⁷ și folosirea *azimei* pentru Sfânta Euharistie.

²⁸⁴ A. A. VASILIEV, *Op. cit.*, p. 636.

²⁸⁵ Din nefericire, deși am identificat trei asemenea texte, nu am avut acces la ele, însă măcar le enumerăm: *Acta Graeca*, redactată în limba greacă de către Dorotei de Mytilene; Memoriile scrise de Silvester Syropoulos și o lucrare scrisă în limba latină de către Andreea de Santa Croce.

²⁸⁶ MARTIN ANTON SCHMIDT, „The Problem of Papal Primacy at the Council of Florence”, în *Church History*, vol. 30, nr. 1 (1961), pp. 35-49.

Nu intră în obiectul cercetării noastre o prezentare critică a acestor neînțelegeri teologice, însă în mod clar receptarea în capitala Imperiului Bizantin, în spațiul balcanic și în Sfântul Munte a depins de modul cum acestea au fost articulate de cele două tabere. Știm faptul că Marcu Evghenicul a fost singurul mitropolit din tabăra grecească care a refuzat să semneze decretul de unire și în mod clar, prin poziționarea sa, a devenit un exponent al partidei anti-unioniste din Biserica Ortodoxă. După reîntoarcerea în Constantinopol a delegației grecești în februarie 1440, lui Marcu i s-a permis chiar să predice împotriva acestei uniri, care a influențat foarte mult opinia populară din capitală²⁸⁸. Mai mult decât atât, din considerente personale, împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul a amânat oficializarea unirii, ori această întârziere a reprezentat un semn clar că unirea nu era decât o mișcare politică, însă cu consecințe teologice negative²⁸⁹. Care a fost însă atitudinea părinților athoniți vis-à-vis de unirea de la Florența?

Așa cum am afirmat atunci când am vorbit despre sinodul de la Lyon, nu am găsit suficiente resurse care să vorbească despre receptarea sinodului de la Ferrara-Florența în Muntele Athos. În mod cert însă părinții athoniți nu au sprijinit politica unionistă a împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul și nici nu au fost de acord cu decretul de unire din 1439. În următoarele rânduri voi încerca să construiesc o imagine despre cum putem susține că Athosul a respins sinodul de unire la Ferrara-Florența.

Am precizat că secolul al XIV-lea a reprezentat momentul culminant al teologiei isihaste, susținută de părinții athoniți. Mai mult decât atât, teologic vorbind, ceea ce teologia palamită învăța despre ființa lui Dumnezeu și energiile divine necreate nu reprezenta altceva decât o perspectivă radical diferită de cea a teologiei latine. Astăzi suntem tributari analizei teologice realizată de Sfântul Grigorie Palama, învățătură deplin acceptată în ethosul nostru ortodox, însă la acel moment a reprezentat și un curent împotriva scolasticismului latin. Ori ceea ce s-a dorit a se accepta la Ferrara-Florența venea în contradicție cu ceea ce deja Biserica de Răsărit

²⁸⁷ DEMETRIOS BATHRELLOS, „Love, Purification, and Forgiveness versus Justice, Punishment, and Satisfaction: The Debates on Purgatory and the Forgiveness of Sins at the Council of Ferrara-Florence”, în *The Journal of Theological Studies*, vol. 65, nr. 1 (2014), pp. 78-121; JAMES JORGENSON, „The Debate over the Patristic Texts on Purgatory at the Council of Ferrara-Florence, 1438”, în *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, nr. 3 (1986), pp. 309-334.

²⁸⁸ Despre receptarea Sinodului în Constantinopol, a se vedea: GEORGE E. DEMACOPOULOS, „The Popular Reception of the Council of Florence in Constantinople 1439-1453”, în *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, nr. 1 (1999), pp. 37-52.

²⁸⁹ JACOB N. VAN SICKLE, „Re-evaluating the Role of Emperor John VIII in the Failed Union of Florence”, în *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 68, nr. 1 (2017), pp. 40-58.

acceptase, atât sinodal cât și *de facto*, prin promovarea teologiei palamite. Influența aceasta o vom regăsi la Sfântul Marcu Eugenicul, care nicidecum nu a putut să depășească această paradigmă teologică și să o înlocuiască cu alta. Pentru el acest lucru însemna în esență trădarea Ortodoxiei și a isihasmului athonit²⁹⁰. Se cunoaște faptul că după 1442 va dori să se retragă în Muntele Athos, unde era bine primit, însă fiind recunoscut de către oamenii împăratului, a fost pus sub supraveghere vreo doi ani de zile, după care fiind eliberat a renunțat să mai meargă în Athos. Avem chiar și o scrisoare semnată de către el pentru starețul Mănăstirii Vatoped, redactată undeva în jurul anului 1444, când este eliberat din captivitatea imperială. Printre altele, îi îndemna pe monahii athoniți următorul lucru: „Fugiți, dar, fraților, de cei ce introduc și întăresc înnoirea latinească”²⁹¹. Ori în aceste cuvinte găsim și cheia împotrivirii mitropolitului Efesului și a Muntelui Athos față de unirea de la Florența, și anume că teologia latină a introdus anumite inovații în doctrina Bisericii lui Hristos. Acceptarea acestora era echivalentă cu pierderea adevăratei credințe, ceea ce era de neconceput. Deși între temele dezbătute, teologia palamită nu a fost analizată în mod direct, consider că aceasta a influențat poziția Sfântului Marcu care s-a arătat împotriva subiectelor analizate la Ferrara-Florența. În mod clar problemele purgatoriului și a folosirii azimei la Sfânta Liturghie au putut atinge un consens, oarecum favorabil grecilor, însă teologia primatului papal și a adaosului Filioque nu aveau cum să fie acceptate fără să respingi palamismul. Nu e cazul să aducem în discuție argumentele latinilor pentru Filioque însă în mod evident era și încă este un adaos la Simbolul de Credință, lucru nepermis în tradiția Bisericii răsăritene²⁹². Problema primatului papal atingea hristocentrismul²⁹³ propus de teologia Sfântului

²⁹⁰ „His firm conviction that the proposed Council suffered from specific theological and doctrinal defects. His resistance to the theological compromise that made the Union possible was born not of any dislike of Latin Christianity as such, but of his definite outlook, based on a particular system of theology which he had undoubtedly accepted by the time he returned to Constantinople from his island retreat in 1420. The source of this theology, I am convinced, was that theological and mystical doctrine which in the previous century had split the Byzantine Church into two irreconcilable camps, and which is known as Palamism, or Hesychasm” - Rev. ALEXANDER SCHMEMANN, „S. Mark of Ephesus and the Theological Conflicts in Byzantium”, în *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, nr. 1 (1975), p. 15.

²⁹¹ SFÂNTUL MARCU EVGHENICUL, *Opere*, vol. I, Introducere, note, traducere de Marcel Hancheș, Cristian Chivu, Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristina Rogobete, Emanuel Dumitru, Marios Pilavakis, Caliopie Papacioc, Editura Pateres, București, 2009, p. 215.

²⁹² A se vedea: Pr. CONSTANTIN MARINESCU, *Sinodul de la Florența și cele mai însemnate încercări de unire anterioare*, București, teză de licență nepublicată, 1914, pp. 55-57.

²⁹³ Despre hristocentrism în teologia isihastă, a se vedea: JOHN MEYENDORFF, *Sfântul Grigorie Palamas și mistica ortodoxă*, traducere de Angela Pagu, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 23, p. 40, p. 53, p. 83., p. 92 și p. 100.

Grigorie Palama și însemna subordonarea administrativă a Bisericii grecești față de papă²⁹⁴. Chiar dacă se amintea despre un titlul onorific, *primus inter pares*, trebuie recunoscut că în realitate situația era mult diferită²⁹⁵. Înainte de moartea sa, Marcu Evghenicul I-a rugat pe ucenicul său Ghenadie Scholarius să continue lupta începută de el împotriva unirii cu Roma, ceea ce se va și întâmpla.

Poziția lui Ghenadie Scholarius este una destul de interesantă, care deși era ucenic al lui Marcu, la început a avut o poziție pro-unire. Trebuie știut că a făcut parte din numeroasa delegație care s-a deplasat la Ferrara-Florența, însă nu a avut drept de vot în calitate de laic. Revenit în Constantinopol, după moartea lui Marcu în 1444 va deveni conducătorul partidei anti-unioniste. Poate sub influența spiritualității athonite, va intra în viața monahală în jurul anului 1448. Imediat după căderea Constantinopolului, va fi chemat să devină primul patriarh ecumenic sub stăpânirea turcească. Evident, în situația dată, problema unirii cu Roma a devenit istorie²⁹⁶.

Concluzii generale

Se cuvin câteva remarci despre ceea ce am încercat să aducem în atenție în paginile cercetării noastre.

Mai întâi, trebuie recunoscut că a existat în ambele cazuri, atât pentru sinodul de la Lyon, cât și pentru cel de la Ferrara-Florența, o antipatie clară a grecilor față de tot ceea ce venea din partea latinilor. În mod cert, această repulsie întipărită în sufletele grecilor nu poate fi susținută în contextul creștin, însă la fel de necreștină a fost și purtarea latinilor cuceritori față de greci, mai ales în momentul cruciadei a IV-a și a perioadei în care am avut la Constantinopol un Imperiu Latin.

În al doilea rând, sinodul de la Lyon și receptarea acestuia prezintă anumite inexactități, care pot fi susținute ca adevărate sau nu. Informațiile cu privire la existența unei persecuții în Muntele Athos, ca urmare a respingerii unirii, se bazează pe niște relatări de sinaxar. Ceea ce trebuie scos în evidență este că gestul călugărilor athoniți de a nu accepta unirea de la Lyon are de a face cu faptul că latinii propuneau o altă *cugetare*, una inovatoare, străină de duhul și de tradiția Bisericii Ortodoxe. Trădarea

²⁹⁴ „To the monarchical claims of the papacy was opposed the Byzantine concept of the pentarchy, according to which the Eastern patriarchs, while acknowledging the honorary primacy of Rome, rejected papal assertions of universal disciplinary jurisdiction which would have made of the Eastern bishops mere satellites of the Holy See” - DENO J. GEANAKOPOLOS, „The Council of Florence (1438-1439) and the Problem of Union between the Greek and Latin Churches”, în *Church History*, vol. 24, nr. 4 (1955), p. 325.

²⁹⁵ „A hierarchy of honor does not exist which is not at the same time a hierarchy in terms of obedience” - MARTIN ANTON SCHMIDT, *Art. cit.*, p. 43.

²⁹⁶ Mult mai multe despre viața și activitatea lui Ghenadie, a se vedea: MARIUS TELEA, *Un Patriarh Apologet: Ghenadie II Scholarios*, Ediția a II-a, Editura Emia, Deva, 2006.

adevărului însemna chiar despărțirea de Dumnezeu, cu efecte soteriologice. Ori în acest sens putem fi cu toții de acord că nu ar trebui să se facă prea multe concesii. Începând cu acest moment istoric, Sfântul Munte Athos va fi considerat ca apărătorul dreptei credințe și centrul monahismului răsăritean.

În al treilea rând, sinodul de la Ferrara-Florența trebuie considerat ca fiind unul teologic prin excelență. Deși nu avem documentele oficiale de la sinod, au rămas totuși câteva mărturii despre ce s-a dezbătut de către partea bizantină și cea latină. Punctele florentine rămân până astăzi motiv de neînțelegere între Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică. În privința receptării consensului obținut de la sinod, poziția teologiei athonite a revenit din nou în joc. Am afirmat deja că Sfântul Marcu Evghenicul, mitropolitul care nu a semnat decretul de unire și cel care a militat pentru respingerea unirii, a fost influențat de teologia isihasmului promovat de către Sfântul Grigorie Palama, monah al Sfântului Munte Athos. Ar fi fost interesant dacă aceste dezbateri ar fi avut loc la un asemenea nivel la sinodul de la Lyon, înainte ca palamismul să fie formulat ca atare. Ori știm că la Lyon dezbaterile teologice au fost evitate. Și în această situație, motivul inovației adevărului de credință revine ca motiv principal pentru neacceptarea unirii.

În al patrulea rând, trebuie spus că deja la aceste două sinoade înstrăinarea celor două lumi creștine era una de secole, ori aceste diferențe în mod clar nu se puteau rezolva în câteva luni. Închidem aceste reflecții cu cuvintele unui cercetător străin, care a analizat sinodul de la Ferrara-Florența, însă acestea se potrivesc la fel de bine și pentru sinodul de la Lyon: „Reading about the deliberations and seeing the results of the Council of Florence, one senses the tragedy of the encounter. It is the meeting of two brothers who had lived together and grown up together, and then moved apart and went their separate way. When after many years they met again, they neither recognized each other nor could they agree upon the manner of their former life together. Although they had met and had determined to resume fraternal relations, they separated and found themselves even greater strangers than before. The reunion Council of Florence, unusual as an „ecumenical council” which had been convened not to settle problems within one Church but to reunite two separate Churches, achieved an agreement which failed; and, ultimately, rather than healing the schism, it intensified the estrangement between these two brothers”²⁹⁷.

²⁹⁷ JAMES JORGENSON, *Art. cit.*, pp. 333-334.

Bibliografie

Cărți:

1. AGHIORITUL, MONAHUL ANDREI, *Patericul Sfântului Munte*, traducere din limba neolenă de Pr. Dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, Editura Sophia, București, 2013.

2. BĂBUȘ, Pr. Prof. Dr. EMANOIL, *Bizanțul - istorie și spiritualitate*, ediția a II-a, Editura Sophia, București, 2010.

3. BODOGAE, TEODOR, *Ajutoarele Românești la Mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Editura Paralela 45, București, 2003.

4. BRIA, Pr. Prof. Dr. ION, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, vol. I, Editura Andreiana, Sibiu, 2009.

5. CHIFĂR, NICOLAE, *Istoria Creștinismului*, vol. II, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2008.

6. LEMERLE, PAUL, *Istoria Bizanțului*, traducere de Nicolae Șerban-Tanașoca, Editura Teora, București, 1998.

7. LOUTH, Pr. ANDREW, *Introducere în Teologia Ortodoxă*, traducere din limba engleză de Dragoș Mîrșanu, Editura Doxologia, Iași, 2014.

8. MADDEN, THOMAS F. ed., *Crusades, The Illustrated History*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, USA, 2004.

9. MEYENDORFF, JOHN, *Sfântul Grigorie Palamas și mistica ortodoxă*, traducere de Angela Pagu, Editura Enciclopedică, București, 1995.

10. MEYER, P., *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athoskloster*, Leipzig, 1894.

11. RUDEANU, IOAN OCTAVIAN, *Istorie și spiritualitate în Bizanțul mijlociu și târziu*, Editura Călăuza, Deva, 2003.

12. RUNCIMAN, STEVEN, *Vecerniile siciliene*, traducere din limba engleză de Mihai Moroiu, Editura Nemira, București, 2011.

13. SFÂNTUL MARCU EVGHENICUL, *Opere*, vol. I, Introducere, note, traducere de Marcel Hancheș, Cristian Chivu, Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristina Rogobete, Emanuel Dumitru, Marios Pilavakis, Caliopie Papacioc, Editura Pateres, București, 2009.

14. STĂNILOAE, Pr. Prof. DUMITRU, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. II, ediția a IV-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.

15. TELEA, MARIUS, *Un Patriarh Apologet: Ghenadie II Scholarios*, Ediția a II-a, Editura Emia, Deva, 2006.

16. TREADGOLD, WARREN, *A History of the Byzantine State and Society*, Standford Univerity Press, California, 1997.

17. VASILIEV, A.A., *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere și note de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazăru, Editura Polirom, Iași, 2010.

Articole:

1. ALEF, GUSTAVE, „Muscovy and the Council of Florence”, în *Slavic Review*, vol. 20, nr. 3 (1961), pp. 389-401.

2. ALEXE, ȘTEFAN, „Sinodul de la Ferrara-Florența” (traducere), în *Ortodoxia*, nr. 4 (1989), pp. 27-28.

3. ARISTEIDES, PAPADAKIS, „Ecumenism in the thirteenth century: the Byzantine case”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly*, vol. 27, nr. 3 (1983), pp. 207-217.

4. BATHRELLOS, DEMETRIOS, „Love, Purification, and Forgiveness versus Justice, Punishment, and Satisfaction: The Debates on Purgatory and the Forgiveness of Sins at the Council of Ferrara-Florence”, în *The Journal of Theological Studies*, vol. 65, nr. 1 (2014), pp. 78-121.

5. BOOJAMRA, JOHN L., „Athanasios of Constantinople: a study of Byzantine reaction to Latin religious infiltration”, în *Church History: Studies in Christianity and Culture*, vol. 48, nr. 1 (1979), pp. 27-48.

6. CHERNIAVSKY, MICHAEL, „The Reception of the Council of Florence in Moscow”, în *Church History*, vol. 24 (1955), pp. 347-359.

7. CRISTEA, OVIDIU, „Recucerirea bizantină a Constantinopolului și acțiunea flotei venețiene împotriva insulei Daphnousia”, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, vol. XIX (2001), pp. 109-114.

8. DARROUZES, JEAN, „Les documentes Grecs concernant le Concile de Lyon”, în *1274 - Année Charnière - Mutations et Continuités*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1977, pp. 167-178.

9. DENO J. GEANAKOPLOS, „The Council of Florence (1438-1439) and the Problem of Union between the Greek and Latin Churches”, în *Church History*, vol. 24, nr. 4 (1955), p. 324-346.

10. DENO J. GEANAKOPLOS, „Michael VIII Palaeologus and the Union of Lyons (1274)”, în *The Harvard Theological Review*, vol. 46, nr. 2 (1953), pp. 79-89.

11. GAFTON, Pr. Magistrand LUCIAN, „Agravarea schismei prin încercările de unire în secolele XI-V”, în *Ortodoxia*, anul VIII, nr. 3 (1956), pp. 397-416.

12. GEORGE, E. DEMACOPOULOS, „The Popular Reception of the Council of Florence in Constantinople 1439-1453”, în *St. Vladimir's Seminary Quarterly*, nr. 1 (1999), pp. 37-52.

13. GOUILLARD, JEAN, „Michel VIII et Jean Beccos devant l'union”, în *1274 - Année Charnière - Mutations et Continuités*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1977, pp. 179-190.

14. GRUMEL, VENANCE, „En Orient après le II° concile de Lyon – Brèves notes d'histoire et de chronologie”, în *Échos d'Orient*, tome 24, n^o139 (1925), pp. 321-325.

15. GRUMEL, VENANCE, „Légende et histoire à l’Athos. Un cas typique : Les monastères de Xéropotamou et de Saint-Paul”, în *Études Byzantines*, tome 2 (1944), p. 248-254.

16. GRUMEL, VENANCE, „Les ambassades pontificales à Byzance après le IIe concile de Lyon (1274-1280)”, în *Échos d’Orient*, tome 23, n°136 (1924), pp. 437-447.

17. GRUMEL, VENANCE, „Un ouvrage récent sur Jean Beccos, patriarche de Constantinople”, în *Échos d’Orient*, tome 24, n° 137 (1925), pp. 26-32.

18. ICĂ Jr., Arhid. Prof. Dr. IOAN I., „Tomosul sinodului constantinopolitan din 1285 - precizarea pnevmatologiei ortodoxe și replica ortodoxă la învățătura despre Filioque” (traducere), în *Studii Teologice*, anul II, nr. 3 (2006), pp. 120-144.

19. IONESCU, VIRGIL, „Încercări bizantine de unire a Bisericii sub Paleologi până la Sinodul din Florența”, în *Glasul Bisericii*, anul XXXVI, nr. 7-9 (1977), pp. 717-729.

20. JORGENSON, JAMES, „The Debate over the Patristic Texts on Purgatory at the Council of Ferrara-Florence, 1438”, în *St. Vladimir’s Seminary Quarterly*, nr. 3 (1986), pp. 309-334.

21. LUNT, W. E., „The Sources for the First Council of Lyons, 1245”, în *The English Historical Review*, vol. 33, no. 129 (1918), pp. 72-78.

22. MARINESCU, Pr. CONSTANTIN, *Sinodul de la Florența și cele mai însemnate încercări de unire anterioare*, București, teză de licență nepublicată, 1914.

23. NICOL, D.M., „The Greeks and the union of the Churches: The preliminaries to the second council of Lyons, 1261-1274”, în J. A. Watt, J. B. Morall, F. X. Martin eds., *Medieval Studies Colm O Lochlainn*, Dublin, 1961, pp. 454-480.

24. NICOL, DONALD, „Michael VIII Palaeologus”, în *History Today*, vol. 11, nr. 9 (1961), pp. 637-646.

25. ROUILLARD, GERMAINE, „La politique de Michel VIII Paléologue à l’égard des monastères”, în *Études Byzantines*, tome 1 (1943), pp. 73-84.

26. SCHMEMANN, Rev. ALEXANDER, „S. Mark of Ephesus and the Theological Conflicts in Byzantium”, în *St. Vladimir’s Seminary Quarterly*, nr. 1 (1975), pp. 11-24.

27. SCHMIDT, MARTIN ANTON, „The Problem of Papal Primacy at the Council of Florence”, în *Church History*, vol. 30, nr. 1 (1961), pp. 35-49.

28. STIERNON, DANIEL, „Le problème de l’union Gréco-Latine vu de Byzance: De German II a Joseph 1er (1232-1273), în *1274 - Année*

Charnière - Mutations et Continuités, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1977, pp. 139-166.

29. TALBOT, ALICE-MARY, „The Restoration of Constantinople under Michael VIII”, în *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 47 (1993), pp. 243-261.

30. VAN SICKLE, JACOB N., „Re-evaluating the Role of Emperor John VIII in the Failed Union of Florence”, în *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 68, nr. 1 (2017), pp. 40-58.

31. VILLER, M., „La question de l’union des Eglises entre Grecs et Latins depuis le concile de Lyon jusqu’à celui de Florence (1274-1438) (I)”, în *Revue d’Histoire Ecclésiastique*, n°2 (1921), pp. 260-305.

Surse internet:

„Empire of Nicaea”, Encyclopaedia Britannica, academic.eb.com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/empire-of-Nicaea/55693 (accesat la data de 13 august 2017)

„John XI Becchus”, Encyclopaedia Britannica, academic.eb.com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/John-XI-Becchus/43775 (accesat la data de 13 august 2017)

„Michael VIII Palaeologus”, Encyclopaedia Britannica,
„Sfinții Vatopedini”, George Crășnean,
<https://sfantulmunteathos.wordpress.com/2012/03/21/sfintii-vatopedini-george-crasnean/>

academic.eb.com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/Michael-VIII-Palaeologus/52453 (accesat la data de 13 august 2017)

„Council of Lyon”, Encyclopaedia Britannica, academic.eb.com.kuleuven.ezproxy.kuleuven.be/levels/collegiate/article/councils-of-Lyon/49534 (accesat la data de 23 august 2017)

<http://basilica.ro/sfantul-si-marele-sinod-relatiile-bisericii-ortodoxe-cu-ansamblul-lumii-crestine-document-oficial/> (accesat la 02.09. 2017)

<https://www.holycouncil.org/home> (accesat la data de 02.09.2017)

Cuprins

<i>Prefață</i>	5
DOGMA ȘI ETHOS ÎN SCRIERILE SFINȚILOR PĂRINȚI ȘI ALE GÂNDITORILOR RELIGIOȘI MODERNI	
<i>PERSOANĂ ȘI NATURĂ ÎN ECLESIOLOGIA SFÂNTULUI VASILE CEL MARE</i>	7
Pr. drd. Matei Cătălin-Andrei	
<i>IERTAREA CA SENS LITURGIC ÎN „TÂLCUIREA LA TATĂL NOSTRU” A SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL</i>	25
Pr. drd. Ionuț Rancea	
<i>LIBERTATEA OMULUI ÎN SFÂNTA SCRIPTURĂ ȘI ÎN GÂNDIREA APOLOGETILOR GRECI</i>	36
Pr. drd. Cotoraci Alexandru	
<i>ÎNVĂȚĂTURA DESPRE MOARTE LA SFINȚII PĂRINȚI DIN SECOLELE IV-VII</i>	51
Pr. drd. Mihail Florin Sabin	
<i>RECEPTAREA SINOADELOR DE UNIRE DE LA LYON (1274)ȘI DE LA FERRARA-FLORENȚA (1438-1439) ÎN MUNTELE ATHOS</i>	74
Drd. Doru Marcu	
<i>REDESCOPERIRE UNUI MARE SCRITOR BIZANTIN: SFÂNTUL SIMEON METAFRASTUL</i>	99
Pr. drd. Mladin Constantin	
<i>NIKOLAI FEODOROVICI FEODOROV: ECONOMIE ȘI TEHNOLOGIE GENETICĂ</i>	115
Pr. drd. Banu Claudiu-Răzvan	
<i>SFÂNTUL MUNTE ȘI CERCETAREA TEOLOGICĂ CU PRIVIRE LA VIAȚA MONAHALĂ AGHIORITĂ</i>	139
Pr. drd. Corneliu Dogaru	
MISIUNEA BISERICII ÎN ZIUA DE ASTĂZI	
<i>PERSPECTIVA MISIONARĂ A RELAȚIEI DINTRE FENOMENUL RELIGIOS ȘI CONȘTIINȚA UMANĂ</i>	174
Pr. drd. Nincu Mircea Lucian	
<i>CÂTEVA APRECIERI DESPRE RELAȚIA DINTRE MIGRAȚIE ȘI MISIUNEA CREȘTINĂ</i>	189
Pr. drd. Iliescu Florin Mihai	
<i>O TEOLOGIE A MIGRAȚIEI?</i>	202
Pr. drd. Ion-Narcis Munteanu	
<i>PERSPECTIVE ORTODOXE MISIONARE ÎN CONTEXTUL INCULTURAȚIEI RROMILOR DIN ROMÂNIA</i>	215
Pr. drd. Marian Grozoiu	